

- размещении). – М., 1988.
2. Зудина Л. С. *Дворянское землевладение во второй половине XVIII века (По материалам Московской, Костромской и Воронежской губерний): дисс. ... канд. ист. наук.* – М., 1986.
 3. Сизова О. В. *Дворянство Ярославской губернии в конце XVIII-первой половине XIX веков: дисс. ... канд. ист. наук.* – Ярославль, 1999.
 4. *Российский государственный архив древних актов (далее – РГАДА).* – Ф. 1393. – Оп. 1. – Д. 2.
 5. Болотов А. Т. *Жизнь Андрея Болотова, описанная самим им для своих потомков.* – СПб., 1871 – 1873. – Т. 1.
 6. Сивков К. В. *Наказы управителям XVIII века как источник для истории сельского хозяйства в России // Академику Б.Д Грекову ко дню 70-летия.* Сб. – М.; Л, 1952.
 7. РГАДА. – Ф. 282. – Оп. 1. – Д. 13469.
 8. Подъяпольская Е. П. *К вопросу о дворянской задолженности в конце XVIII столетия.* – Б/м, б/г.
 9. РГАДА. – Ф. 1271. – Оп. 1. – Д. 1211.
 10. РГАДА. – Ф. 1271. – Оп. 1. – Д. 48.
 11. РГАДА. – Ф. 1281. – Оп. 1. – Д. 389.
 12. *Полное собрание законов Российской Империи.* – СПб., 1830. – Т. 22.
 13. РГАДА. – Ф. 1467. – Оп. 1. – Д. 139.
 14. Крупин Е.Н. *Род дворян Дубовицких. Рязанский родословец.* – Рязань, 1996.
 15. Кошкарров В. *Калужская провинция // Русский архив.* – 1870. – № 2.
 16. *Архаровы (Из памятных записей А.А. Васильчикова внука И.П. Архарова) // Русский архив.* – 1909. – № 1.
 17. РГАДА. – Ф. 1395. – Оп. 1. – Д. 164.
 18. РГАДА. – Ф. 1393. – Оп. 1. – Д. 4.
 19. *Отдел рукописей Российской Государственной библиотеки (далее – ОР РГБ).* – Ф. 423. – Оп. 1. – Д. 3.
 20. РГАДА. – Ф. 1287. – Оп. 5. – Д. 9776.
 21. Пишчевич А. *Жизнь Александра Пишчевича, им самим описанная (1764 – 1805) // Чтения Общества истории Древней Руси.* – 1885. – Кн. 1.
 22. ОР РГБ. – Ф. 475. – Оп. 1. – Д. 1–4, 6–8.
 23. РГАДА. – Ф. 1467. – Оп. 1. – Д. 1644.

Ю. М. Михайлюк

ТАТАРСЬКІ НАБІГИ НА ЗЕМЛІ ПІВДЕННОЇ КИЇВЩИНИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

Від моменту входження українських земель до складу Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) відносини з татарами носили суперечливий характер і, зазвичай, позначалися збройною агресією кочівників насамперед на терени Південної Київщини. Татарські набіги негативно впливали на становище місцевих мешканців, систему державного управління в краї та обороноздатність південних рубежів Литовської держави.

Проблема набігів степовиків в литовську добу на українські землі неодноразово була предметом наукових розвідок. У їх числі насамперед заслуговують на увагу праці М. Грушевського [1], П. Клепацького [2], В. Панашенко [3], А. Чабана [4], В. Ластовського [5], Б. Черкаса [6, 7] тощо. Однак у дослідженнях цих авторів переслідувалися різні цілі, тому там присутні розбіжності у географічних межах вивчення проблеми, різна глибина студювання матеріалу, занадто вузькі або надміру

узагальнені підходи до висвітлення окресленої нами теми тощо. Натомість питання про татарські набіги власне на терени Південної Київщини в останній чверті XV – першій половині XVI ст. окремо не досліджувалося.

Розкриваючи означену тему, вбачаємо за необхідне зосередити увагу на таких її аспектах, як причини та наслідки татарської агресії на землі Південної Київщини, найрезонансніші факти татарських набігів та протидія їм місцевих старост.

Дослідження причинного аспекту пропонованої теми приводить до думки, що кримсько-татарська агресія була зумовлена рядом різноманітних чинників. Перекопські хани традиційно трактували її як відповідь на козацькі „шкоди” татарським чабанам та послам [8, 21–23, 61–62]. Подекуди посилалися й на самовільні дії своїх підопічних, але знову ж таки, кваліфікуючи їх як помсту за козацьку сваволю [8, 84–85]. Аналіз джерел дає підстави частково сприйняти такий аргумент.

Проте справжні причини політики широкомасштабної експансії, розорення та знелюднення значних обширів українських земель мали більш глибокий характер. Гадаємо, такими засобами владна еліта Кримського ханства прагнула розширити володіння за рахунок втраченої свого часу південноукраїнської території. Вагомим імпульсом у їх намаганнях було усвідомлення династією Гіреїв себе законними спадкоємцями золотоординських ханів, що було свого роду „узакононенням” претензій на територію, що входили колись до складу Золотої Орди. Саме тому хани розцінювали, зокрема, Київ і Черкаси як „города наши испоконь века”. Якраз такої мотивації дотримувався Мухамед-Гірей 1519 р., намовляючи великого князя московського Василя III Івановича захопити Київ і Черкаси та відновити історичну справедливість, передавши ці міста під його владу [9, 631]. Щоправда, той план так і не вийшов за межі власне намірів. Однак ще до цього ханат уже на початковому етапі своєї експансії фактично взяв під контроль чималу частину степового Правобережжя, закріпивши свій успіх побудою в пониззі Дніпра ряду фортець [3, 114–115; 6, 31].

Ситуація ускладнилася й через зовнішньополітичні розбіжності між Литвою і Кримом. Литовський князь Казимир Ягеллончик налагодив контакти із Великою (Заволзькою) Ордою, котра перебувала у традиційній неприязні до Кримського ханства. Натомість кримський володар Менглі-Гірей уклав із московським князем Іваном III угоду про спільні дії проти ВКЛ і Великої Орди [1, 321–324; 10, 142–143]. У цих умовах важливим чинником нарощення конфронтації стала політика регулярного підбурювання московськими князями ногайських мурз та кримського хана не примирятися з великим князем литовським, здійснювати як самостійні, так і спільні напади на литовські володіння, у тому числі й з метою підтвердити, що „...сь литовскимъ съ своимъ и съ моимъ недругомъ не миришся” [9, 1–2; 11, 167, 200–201].

Суттєву роль у визначенні напрямку татарських набігів зіграли також демографічні, природно-кліматичні та економічні фактори. Кочове населення, зазвичай, відзначалося досить високим природним приростом. У середині XVI ст., за деякими даними, у Кримському ханстві мешкало близько 150 тис. осіб.

За іншими підрахунками, одна тільки ногайська орда на цей час становила 250-350 тис. населення [12, 288; 13, 94]. Можна лише уявити, якою чисельністю худоби володіла така маса степовиків і які обширні та продуктивні пасовиська для її утримання потрібно було мати. З огляду на це існує припущення, що уже в XV ст. кочівники Північного Причорномор'я переступили критичний демографічний поріг, за яким природні ресурси не забезпечували звичний рівень життя [13, 94]. Ситуація ускладнювалася також різноманітними природними катаклізмами (влітку – посуха, сарана, пожежі; взимку – сильні морози, глибокий сніг), які суттєво зменшували продуктивність скотарства та землеробства [6, 33; 14, 140]. З таких причин татари змушені були покидати навіть Крим. Московський посол восени 1517 р. повідомляє: „Хлеба у них и безъ того добре мало было, а нынеча отнюдь нету: отъ солнца и хлебъ и трава выгорело, и скотиною пашни потравивъ все люди вышли за Перекопъ жити...” [9, 358]. Це, як бачимо, змушувало переходити на нові кочовища, у тому числі й у північному напрямку. Приміром, улітку 1502 р. Велика Орда перемістилася в пониззя р. Сули [11, 417-418]. Скрутні природно-кліматичні умови 1516 р. призвели кримців залишити півострів і кочувати понад Дніпром між Іслам-Керменом та Черкасами [6, 34]. За повідомленням черкаського і канівського старости Д. Сангушковича в 1553 р., „... вси Татарове выкочовали на сюю сторону Днепра” [15, 11].

Голод змушував татар закупляти продовольство (хліб, мед тощо) як у Туреччині, так і ВКЛ (у Києві, Путивлі, Черкасах) [9, 359; 14, 140]. Тому цілком зрозуміло, що складнощі у розвитку скотарства, слабоорозвинуте землеробство не могли забезпечити необхідні потреби татар, що зумовлювало їх шукати зовнішні шляхи поліпшення матеріального становища. З огляду на це степовики засобом військової агресії намагалися захопити якнайбільше територій для розширення пасовищ, воєнної здобичі, передусім полонених, продаж яких давав чималі прибутки. У захопленні ясиру була зацікавлена і Туреччина, адже він був джерелом забезпечення постійного й безкоштовного постачання невільників для державної служби. Це була закріплена на законодавчому рівні справа державного значення, про що свідчать султанські „канун-наме” [16, 380-386]. Татари також прагнули встановити контроль над торговельними та дипломатичними шляхами [6, 34-35].

Як наслідок, найпершим об'єктом татарських нападів стали українські території ВКЛ, насамперед географічно сусідня Південна Київщина. Це об'єктивно засвідчується словами кримського царевича Ахмата, котрий 1517 р., завіряючи московського князя у своїй приязні та підтримці, заявляє: „А Черкасы и Киевъ мои соседи, те язъ города напередъ поемлю (завоюю – Ю.М.)” [9, 366].

Один із перших відомих у джерелах великих спустошливих походів на Київщину здійснив після перемоги над Вітовтом у битві на р. Ворсклі в 1399 р. хан Темир-Куктлук. Київ тоді відкупився. Натомість пригороди, зокрема, Південна Київщина, без сумніву, зазнали масштабних руйнувань [17, 352]. Удруге Київську землю в 1416 р. жорстоко спустошив Едигей, згодом набіги повторилися в 1433, 1467 та 1473 рр. [17, 353-354; 18, 343; 19, 271].

Татарські напади значно посилювалися після утворення Кримського ханства, особливо після визнання ним у другій половині 70-х рр. XV ст. васальної залежності від Османської імперії [1, 322-323]. З того часу населення Наддніпрянщини перебувало в постійній небезпеці набігів татарських орд [2, 117-119; 3, 118-130]. У цих умовах велика відповідальність в обороні краю покладалася на черкаських і канівських урядовців, для виправдання якої вони небезуспішно докладали максимум зусиль. Цьому є численні приклади. У 1482 р. кримський хан здійснив надзвичайно жорстоку виправу на Подніпров'я. Було здобуто, розграбовано й потім спалено навіть Київ. Менглі-Гірей спустошив також і пригороди, „пленив русских порубежных городов 11”, після чого Київська земля залишилась фактично „пуста” [1, 326; 2, 117]. У той же час черкаські не лише відстояти місто і замок, а й під орудою намісника Матвія Кміти завдали розгромної поразки татарському війську [20, 83; 21, 3]. Щоправда, існує думка, що Черкаський посад тоді зазнав великих руйнувань, а можливо і був ущент знищений. До такого міркування дослідників підводять археологічні дослідження в історичній частині міста [22, 77]. Так це, чи ні, однак уже в 1493 р. під час чергового нападу татари „Черкаский городок в головах и иные пожгли”. З-поміж інших міст тоді постраждав також і Канів [11, 196-198].

Чимало звитяжних перемог у стримуванні агресії нападників здобув черкаський і канівський староста О. Дашкович. За повідомленням польського хроніста М. Бельського, у листопаді 1518 р. очолюване ним військо завдало остаточного розгрому татарському загонові, котрий пробирався з-під Чорного лісу на Волинь, зазнавши перед цим відчутного удару від князя К. Острозького [23, 1004].

Часто порубіжні урядовці та представники великої шляхти об'єднували свої сили для відсічі агресорам, що сприяло успіхам у захисті українських земель. Коли взимку 1527 р. татарське військо в кілька десятків тисяч кінноти вдерлося на південноукраїнські землі, оборону краю очолив князь К. Острозький при діяльній участі Ю. Слуцького, І. Вишневецького та О. Вишневецького, київського воєводи А. Немировича, черкаського й канівського старости О. Дашковича та ін. На початку лютого загін К. Острозького наздогнав вороже військо біля р. Ольшаниці і завдав йому поразки. Рештки втікаючих татар між Каневом і Черкасами зазнали нищівного удару від іншого козацького загону на чолі з Ю. Слуцьким та О. Дашковичем. Унаслідок цієї військової акції вдалося визволити близько 40 тисяч полонених та відбити всю ворожу здобич [3, 130; 19, 394].

Подібна співпраця неодноразово давала позитивні результати й у подальшому. Зокрема, коли татарські чамбули в 1537 р. у черговий раз з'явилися в межах Київської землі, вони були розгромлені завдяки спільним зусиллям київського воєводи Андрія Немировича та канівського намісника Чижка [2, 119].

Іншим прикладом звитяги й мужності населення Середнього Подніпров'я у справі захисту рідних земель від степової агресії стали події 1532 р. Навесні кримський хан Саадат-Гірей, довідавшись про дружні взаємини його ворога, племінника Іслам-Гірея, із О. Дашковичем та перебування його на

теренах Черкаського повіту, вирушив під Черкаси. Хан взяв місто в облогу, маючи у своєму війську окрім татар близько півтори тисячі турецьких яничар і п'ятдесят гармат. Протягом тринадцяти днів черкашани на чолі з О. Дашковичем стримували приступи значно переважаючих сил ворога. Зрештою Саадат-Гірей запропонував старості провести переговори. М. Бельський повідомляє, що лише після другої пропозиції хана О. Дашкович погодився на переговори за умови виділення із найближчого оточення хана кількох заручників, котрі чекають у черкаському замку, поки він перебуватиме у таборі кримського володаря. Лише після цього „він виїхав до нього, і їхав і пив з ним мед побратавшись, і зробив з ворога друга королю Сигізмунду пану своєму...” [4, 76 – 96; 18, 378; 23, 1056].

Слід відзначити, що значну роль у знятті облоги з Черкас зіграла зовнішня допомога оборонцям. Адже О. Дашкович зумів повідомити короля про приступ неприятели, що змусило владу вжити відповідних заходів для збору і відрядження війська до Черкас [24, 1–3]. Правдоподібно, що до переговорів хана підштовхнула поява свіжих військових сил, котрі рухались човнами з верху Дніпра на допомогу обложеним. Згодом черкаські згадували, що „за держання пана Остафьева, кгда царь Перекопский доставалъ ихъ на томъ мѣстѣ, где теперъ замокъ стоить, ратовано тамъ ихъ тогда, прибувши з Києва водою Днепром” [25, 91].

Проїшло трохи часу і Південна Київщина знову потерпіла від великої ворожої навали – в 1545 р. кримці й білгородці спустошили українські землі навколо Києва, Черкас і Канева, забравши в неволю велику кількість населення [8, 21]. Зазначені факти складають лише невелику частку із численних татарських набігів на територію краю. Адже, за твердженнями дослідників, степовики здійснювали майже щорічні, а інколи й кілька разів на рік, походи на українські землі [5, 9; 26, 66; 27, 30] Такі сутички з татарами не завжди завершувалися на користь захисників краю.

Значна частота набігів та намагання проводити їх зненацька мали наслідком великі грабежі та руйнації, захоплення ясиру на українських землях, особливо на подніпровському порубіжжі. Зазвичай, рух татарських чамбулів на українські та суміжні території здійснювався по традиційних для кочівників шляхах. Для Південної Київщини загроза набігів виходила з Чорного та Муравського шляхів. Чорний шлях, що розпочинався з Перекопу й Тавані, пролягав до Чорного лісу (між річками Інгул і Інгулець), далі через Звенигородщину прямував до середньої течії Росі, а звідтіля на Полісся. Він мав ряд відгалужень, якими і здійснювалися вище означені татарські напади на землі власне Південної Київщини. Муравський шлях пролягав лівобережжям Дніпра до басейну Оки і подібно до Чорного шляху мав також кілька відводів. Один із таких перетинав Сулу неподалік її гирла, а потім і Дніпро на правий берег в районі Витачівського та Зарубського бродів [28, 50–52]. Це створювало достатньо серйозну загрозу агресії кримців на терени регіону, насамперед на Канів, Черкаси і навіть Київ.

Таким чином, татарська агресія негативно позначилась як на становищі українського населення загалом, так і на обороноздатності порубіжних володінь Литовського князівства зокрема. Більшість

укріплених замків і повітових центрів Середнього Подніпров'я потерпала від руйнації. Тривалий час у джерелах були відсутні згадки про Переяславський замок. Десь між 1516 – 1545 рр. було зруйновано Звенигород, що призвело до ліквідації прямих зв'язків між Черкасами і Каневом, з одного боку, та Вінницею і Брацлавом – з іншого, котрі разом склали останню лінію оборони на півдні держави [20, 57, 74–75; 28, 54]. Зрештою, в першій половині XVI ст. Черкаси і Канів залишилися практично єдиними укріпленнями на придніпровському порубіжжі зі степом, здатними чинити реальний опір ворогові.

1. Грушевський М. С. *Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн.* – К.: Наукова думка, 1993. – Т. 4.
2. Клепатский П. Г. *Очерки по истории Киевской земли. Т. 1. Литовский период.* – Одесса: Типография “Техник”, 1912.
3. Панащенко В. В. *Агресія Кримського ханства і султанської Туреччини на Україну в кінці XV – першій половині XVI ст.* // *Феодалізм на Україні: Збірник наукових праць.* – К.: Наукова думка, 1990.
4. Ластовський В. *Облога Черкаського замку у 1532 р. (із історії міжнародних відносин у Східній Європі в 30-х роках XVI-го ст.)* // *Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.* – К., 1999. – Т. 3.
5. Чабан А. Ю. *Середнє Подніпров'я: В 2-х кн.* – Черкаси: РВВ ЧДУ, 1999. – Кн. 2.
6. Черкас Б. *Україна в політичних відносинах Литового князівства Литовського з Кримським ханатом (1515–1540).* – К., 2006.
7. Черкас Б. *Ольшаницька битва 1527 р.* // *Україна в центральній-східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Випуск 8.* – К., 2008.
8. *Книга Посольская метрики Великого князівства Литовського, содержачая в себе дипломатические сношения Литвы в государствованіи Сигизмунда-Августа с 1545 по 1672 г.* / *Издана М.Оболенским и И. Даниловичем: В 2-х т.* – М.: В университетской типографии, 1843. – Т. 1.
9. *Сборник Императорского Русского Исторического общества (далі – Сборник ИРИО).* – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1895. – Т. 95.
10. Русина О. В. *Україна під татарами і Литвою // Україна крізь віки: В 15-ти т.* – К.: Видавничий дім “Альтернативи”, 1998. – Т. 6.
11. *Сборник ИРИО.* – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1884. – Т. 41.
12. Грибовський В. *Формування локальної групи причорноморських ногайців у XVI–XVII ст.* // *Україна в центральній-східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 4.* – К., 2004.
13. Кульпин Э. С. *Золотая Орда. Проблемы генезиса Российского государства.* – М., 1998.
14. Якобсон А. Л. *Крым в средние века.* – М., 1973.
15. *Archiwum XX. Sanguszkow w Slawucie. Tom VI. 1549–1577.* – Lwow, 1910.
16. Галенко О. *Ясир для султана: два османські канунаме про набіги з початку XVI ст.* // *УІСС. Вип. 2.* – К., 2002.
17. *Полное собрание русских летописей.* – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1843. – Т. 2.
18. Гваньїні О. *Хроніка європейської Сарматії / Упорядкув. та пер. з пол. о. Ю. Мицика.* – К., 2009.
19. Strykowski M. *Kronika polska, litewska, zmodzka i wszystkich Rusi.* – Warszawa, 1846. – Т. 2.

20. Владимирский-Буданов М. Население Юго-Западной России от половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.) – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1891.
21. Яковлев А. Намісники, державці і старости господарського замку Черкаського в кінці XV і в XVI ст. // Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячник. – К., 1907. – Вересень. – Окр. відб.
22. Куштан Д. Рання історія міста Черкаси на основі археологічних джерел // Північне Причорномор'я і Крим у добу середньовіччя (XIV – XVI ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-літтю археологічних досліджень золотоординської пам'ятки в с. Торговиці. – Кіровоград, 2006.
23. Kronika Marcina Bielskiego. – Sanok, 1856. – T. 2. – Ks. IV, V.
24. Архив ЮЗР. Акты об украинской администрации. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1907. – Ч. 8. – Т. 5.
25. Архив ЮЗР. Акты о заселении Юго-Западной России. – К.: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. – Ч. 7. – Т. 1.
26. Андріяшев О. Нарис історії колонізації Київської землі // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. – К.: Державне видавництво України, 1926.
27. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Запорозька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. – К., 1992.
28. Zrodla Dziejowe. Tom XXII. Polska XVI wieku pod wzgledem geograficzno-statystycznym. T. XI. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw). Opisane przez Aleksandra Jablonowskiego. – Warszawa: Sklad glowny w Ksiegarni Gebethner i Wolffa, 1897.

Ю.В. Овсінський

МЕТОДИ ТА ОКРЕМІ РЕЦЕПТИ ФІЛЬВАРКОВОЇ ВЕТЕРИНАРІЇ В ПОДІЛЬСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII ст.

Грунтовних досліджень ветеринарної справи у XVIII ст. на українських землях, що тоді входили до складу Речі Посполитої, майже не існує. Поодиноким на цьому тлі залишається доробок О.М. Рузанова з історії ветеринарії Західної України [1]. В.І. Калугін [2, 28–42] проаналізував стан справ у російській ветеринарії XVIII ст., а також цій проблематиці присвятили увагу В.М. Коропов та Е.Н. Мирзоян [3].

Сучасна українська історіографія вказаної тематики представлена в основному працями С.К. Рудика [4–6], окремими дослідженнями вузькорегіонального спрямування [7–8], та публікованими курсами лекцій з історії ветеринарії на українських землях [9]. Деякі аспекти розвитку ветеринарії у Речі Посполитій XVIII ст. досліджував і польський історик А. Перенц [10, 84–90]. Автор статті ставить за мету розкрити методи та окремі рецепти фільваркової ветеринарії в Подільському воєводстві Речі Посполитої у першій половині XVIII ст.

У ряді своїх статей, присвячених проблемам фільваркового тваринництва [11–13], автор вже порушував це питання. Зокрема, в них було окреслено та охарактеризовано джерельну базу дослідження, підставою для якого стали матеріали Центрального державного історичного архіву у

Львові (181-й фонд), а саме збережені господарські архіви маєтків Міхала Юзефа Жевуського у Подільському воєводстві Речі Посполитої XVIII ст. У 30–70-х рр. XVIII ст. він володів рядом маєтків у Подільському воєводстві – 5 містечок та 28 сіл (з 6-ма фільварками). Для господарської зручності ці маєтки були об'єднані у 4 ключі: Михалпільський, Новоколястинівський, Лучинецький і Мінковецький. Окрему адміністративну одиницю становило с. Росоше з фільварком [14, 125–138].

На початку XVIII ст. чималі втрати поголів'я, яких зазнавали господарства у всіх країнах Європи, піднесли значення й необхідність розвитку ветеринарії, виокремлення якої у окрему спеціалізовану галузь медицини відбулося саме у цей час [5, 48]. Однак лише з середини століття ветеринарія стає на раціональний шлях розвитку, а окремі її галузі стають предметом досліджень науковців і природознавців [15, 735].

У Подільському воєводстві, як і в більшості східних регіонів Речі Посполитої, панівною формою господарювання у першій половині XVIII ст. був магнатський фільварок. Окрім його основного функціонального призначення (продукування збіжжя для власних потреб та на зовнішній і внутрішній ринок) тут широко практикувалося і тваринництво. За визначенням польського історика В. Кулі відгодувала була „вузьким горлом фільваркового господарства” [16, 52]. На більшості території Речі Посполитої вона супроводжувалася значними технічними (проблема паші, зимівля худоби) та суспільними (війни та грабунки) труднощами. Непоправної шкоди завдавали й неврожайні роки, коли худоба масово гинула, бо селянин був неспроможний прогодувати себе самого [16, 52].

Спалахи епізоотії заразних хвороб худоби завдавали фільварковому господарству відчутної шкоди. В Європі вони були доволі типовим явищем, а загальні втрати XVIII ст. становили тут близько 200 млн. голів великої рогатої худоби [6, 31; 2, 32]. При цьому найбільш вразливим було молоде поголів'я. На теренах Речі Посполитої надзвичайно важкими були наслідки пошесті, що панувала у 1709–1717, 1726–1730 рр. [17, 257].

Досліджувані нами джерела дозволяють фіксувати спалахи подібної пошесті у подільських маєтках М. Жевуського з 1730-х рр. [18, 10]. Так, у Михалпільському ключі за перше півріччя 1739 р. М. Жевуський змушений був компенсувати орендареві цього маєтку збитки (defalki) „за загинулу від пошесті худобу” на суму 330 злотих [19, 56]. Цього ж року пошесть поширилася на михалпільську отару (загинуло 74 вівці й 10 кіз), тому з „вцілілої решти” (173 вівці й 97 кіз) третину було перегнано до Острова (руські маєтки М. Жевуського), а решту у 1741–1742 рр. партіями перегнали до Нового Костянтинова [20, 3–4].

У 1742–1743 рр. вже на новоколястинівському фільварку через „невідому хворобу” (швидше за все чуму, що не вщухала з початку XVIII ст. серед поголів'я худоби Західної Європи, поширюючись у Центрально-Східну [8, 17; 2, 33]) овеча кошара не дорахувалася 51 вівці, 82 ягнят та 10 кіз (30,7 % місцевої отари). Тоді ж загинули 5 бичків й 7 ялівків (57 % усього молодняка) [21, 33]. Очевидно були суттєві втрати й у наступні декілька років, бо у липні 1745 р. всю худобу з цього фільварку, яка „ще після